

Jevrejska diaspora.

Napisao nadrabini **Dr. Leopold Fischer**, Vršac.

Do 586. godine pre običnog računanja vremena jevrejski narod može se smatrati jedinstvenim narodom u svojoj domovini, koji živi na svetom zemljištu Palestine. One godine razorio je Nebukadnesar, kralj Babilonije, zajedno sa Jerusolimom sveti hram i odveo u ropstvo najveći deo stanovnika carstva Judinog. »Severno carstvo Izraeljsko« je još pre 136 godina, 722. godine uništio Sargon, kralj Asirije, i odveo stanovništvo mu. Pa ipak, ova godina još nije bila početak jevrejske diaspore, nego tek 586. godina, jer nam ništa nije bilo poznato o ostanku deset, u Asiriju odvedenih plemena, kojih se država zvala »Severno carstvo Izraeljsko«. Naprotiv, o sudbini Jevreja, odvedenih u Babiloniju, tačno smo obavešteni.

Posle pedeset godina Kir, kralj persijski, koji je učinio kraj babilonskom carstvu, osnovavši u njemu persijsku monarhiju, dao je Jevrejima slobodu za povratak u njihovu domovinu i za obnovljenje hrama u Jerusolimu. Ali je od ove dozvole jedan posve malen deo babilonskih Jevreja činio upotrebu, pa iako je seoba u Palestinu trajala više decenija, ipak je veći deo ostao u Babiloniji, koja mu je postala drugom domovinom.

S pravom se može uzeti, da je jevrejska diaspora otpočela 586. godine. Jer Babilonija nije bila jedina zemlja, u kojoj su se Jevreji stalno bavili već u ovim godinama. Najpre se mora pomenuti Egipat, kamo su se mnogobrojni Jevreji odselili sa prorokom Jeremijom, nastanivši se u Tahpanhesu, na istočnom kraku delte Nila. Imamo, šta više, izvešća o mnogobrojnim jevrejskim naseobinama po čitavom Egiptu naviše do ostrva Jeb, koje se docnije zvalo Elefantina. Na svu priliku Jevreji su se iz Babilonije selili u susedne države, kao: u Siriju i Malu Aziju, a takođe u Grčku, Libiju i Kirenu. Jaka jevrejska kolonija postala je u Rimu još početkom drugog prehršćanskog veka, a sa širenjem Rimskog carstva po zapadnoj Evropi i Africi rasprostirali su se ruka pod ruku i Jevreji po oblastima, novootvorenima kulturi. Slavni geograf Strabo (živeo je od 63. god. pre Hr. do 23. god. posle Hr.) izveštava u svom odveć važnom ogromnom delu »Geographika« o jevrejskim naseobinama u različitim zemljama Azije, Afrike i Evrope. To isto saznajemo i iz vremena vojskovođe Lucija Kornelija Sulle (137—78 pre Hr.), ali već od 140. godine

pre Hr. svedoče jevrejska »Sibylinska predskazivanja«, knjiga III. 271. f.¹⁾), o velikoj rasprostranjenosti i živahnom trgovanju Jevreja.

Ali naša namera nije, da u ovoj raspravi izložimo istoriju jevrejskih naseobina u raznim zemljama, nego da predočimo rasprostiranje Jevreja u sadašnjosti po svim delovima zemlje sem Evrope i Amerike. Zato ćemo sada preskočiti nekoliko vekova i dve tisuće godina, da bismo izložili rasprostranjenost Jevreja po obično nepoznatim zemljama i njihovu vekovnu odvojenost od prave mase Jevrejstva u Evropi zajedno sa razvijenim, zanimljivim osobnostima, navikama, naravima i običajima. Kratki istorijski osvrt, kog smo naveli, ima samo taj cilj, da dokaže, kako je rasprostiranje Jevreja po svim zemljama otpočelo još od mnogo vekova pre Hrista, kada je u Palestini stanovao samo jedan deo ukupnog Jevrejstva, koje je u borbi decenija skoro sasvim uništeno. Samo jedan malen deo palestinskog Jevrejstva preživeo je faktički ovo vreme strahota.

Palestina²⁾ je prva zemlja Azije, koju ćemo ovde izneti po njenom jevrejskom stanovništvu. Ali ova zemlja nema od starine nastanjene Jevreje, jer pre 100 godina življahu tamo malo jevrejskih porodica, kojih se broj stalnim doseljavanjem povisio do 1919. na nekih 58.000. Od ovog vremena, a naročito od 1922., doseljavanje je rapidno napredovalo, tako da je već 1925. godine jevrejsko stanovništvo brojalo 140.000 duša. Ovi su doseljenici došli iz 47 različitih zemalja, kao što je to pribeleženo u izveštajima uprave Keren Hajesoda, tako da se u Palestini u istini prikuplja svekoliko Jevrejstvo. Uz aškenaske Jevreje, koji su najmnogobrojniji i potiču većinom iz Poljske, Rusije, Litavske, Rumunije i Amerike, dolaze i sefardski Jevreji iz Balkanskih zemalja, Buhare, Maroko, Jemena, Kurdistana, Anatolije i Mesopotamije, pa onda Jevreji iz Alepa, Georgije, Urfe i Afganistana, i najzad brdski Jevreji sa Kavkaza, prava mešavina kulturnih oblika, nošnje i jezika, ali ipak gonjena istom čežnjom u istu zemlju sa željom, da se u toj zemlji pretopi u jedan narod i stvori novo Jevrejstvo u punom jevrejskom životu na zemljištu, osveštanom svima jevrejskim tradicijama.

U okviru ove rasprave neće biti dalje govora o jevrejskom stanovništvu Palestine ne samo iz gore navedenog razloga, nego i zbog toga, što se o tome već od jedne decenije iz dana u dan mnogo piše po mnogobrojnim najrazličitijim spisima, samostalnim

1) Ovaj deo dela slučajno je njegov najstariji komad, vidi E. Reusz, Die Geschichte der heiligen Schrift des Alten Testamentes, str. 639.

2) Sledeća su izlaganja sastavljena iz mnogobrojnih knjiga, članaka i rasprava u raznim časopisima i listovima, koje je pisac ovih redova od mnogo godina prikupljao. Ovoj se okolnosti ima pripisati, što se sa Jevrejima mnogih zemalja maćijski postupalo, jer su izveštaji o Jevrejima onih zemalja i gradova nepotpuni, pošto nema gradiva za njihovo dopunjavanje i usavršavanje.

radovima, časopisima i dnevnim listovima, te su tamošnje prilike dovoljno poznate svakome.

Polazeći od zapada Azije najpre dolazi Mala Azija u obzir za naše izlaganje. Statistika broji ovde jevrejsko stanovništvo od 30.000 duša. Najznatnija općina je još i danas Smirna, rodni grad Sabatai Cevi-a, lažnog mesije od pre 200 godina, sa 20.000 duša. Ovde ima četiri velike i pet manjih sinagoga, škola »Alliance«-a za dečake i naročito za devojke, nekoliko Ješibota, koji obično pripadaju pojedinim osobama, većinom potomcima rabina, a bolnica Salomona Rothschilda. Zanimljivo će biti da se napomene, kako veliku čast uživa rabin Smirnjana. Na svršetku bogoslužjenja čitava općina, staro i mlado, prolazi ispred njega, da mu poljubi ruku, a on im sa blagoslovom stavlja ruku na glavu.

Magnezija, susedno mesto Smirne, ima neke 2.000 Jevreja sa dve sinagoge, odlične škole »Alliance« i zavod za pravljenje smirnanskih čilimova, gde je Jevrejka data mogućnost, da zasluzi novaca. Radovi ove škole su divni i imaju veliku prođu. Slavno je ovo mesto zbog Pentateuhe u dve sveske, koja se čuva u jednoj sinagogi. Ove su sveske napisane u Barceloni 1289. godine divnim, dva centimetra velikim slovima. I jedna sveska Proka i Hagiografa, ali nešto kasnijeg porekla, nalazi se u onoj sinagozi. Mesna tradicija daje ovo tumačenje o poreklu ovih retkih primeraka. Jednog dana pre vrlo mnogo godina nosili su talasi reke Hermesa jedan golem stari kovčeg. Turci pokušahu, da ga uhvate, ali kovčeg im se oteo. Tada pokušahu Hrišćani, da ga uhvate, ali takođe uzalud. Najzad su pozvani Jevreji, i oni ga iznesoše na obalu i odneše bez svake teškoće na kopno. Kovčeg je otvoren, i u njemu je nađen jedan kostur i četiri knjige, koje niko nije umeo čitati sem Jevreja Turci im dadoše knjige, ali zadržahu kostur, koji sa svima počastima sahraniše u mošeju u Magneziji. Usred noći dođe rabinu općine čovek, čije su moći tako sahranjene, pa mu reče, da on nije turski svetitelj, nego pobožan Jevrej, te moli, da mu se leš odnese sa neosveštanog mesta. Iduće noći iskopaše Jevreji potajno strančeve moći, pa ih sahraniše u sopstvenom groblju. I sve do današnjeg dana prazan je grob u mošeji, a turci to i ne znaju.

U Bounar Baši, nekoliko časova na kolima od Smirne, živi malen broj Jevreja sa malom sinagogom i Ješibom, koji sadrži veliku zbirku knjiga, koju je osnovao pre dva stoleća Hali Juda Amado. — Brusa, SSI od Smirne, ima poveću jevrejsku općinu od 3.000 duša, ali su nam nepoznate pojedinosti ove općine. — U gradu Rodosu istoimenog ostrva žive 3.500 Jevreja; oni su većinom nosači, poziv, kog su već od vekova monopolisali. Imaju dve sinagoge i pet Hevra, ali nemaju škole, nego samo više Ješibota. Najstarija sinagoga je preko 400 godina stara. — U istočnom delu Male Azije nalazi se vrlo malo Jevreja. U Mersini ima jedan Minjan, ali nema Šoheta (obredni koljač). Muževi dolaze

tamo bez žena i dece i ne jedu meso, dok se opet ne vrate doma.— Pompejopolis, od čijeg je kamenja sagrađena Mersina, broji svakako više Jevreja nego novi grad, ali statistika navodi ovde 120 jevrejskih duša. — U Koniahu, krajnoj tački velike anatolske pruge, nikako nema Jevreja; u Adani, gradu sa 50.000 stanovnika, ima jedan jedini Jevrej, a u Alexandrieti (15.000 stanovnika) ima samo 42 jevrejske duše. — Na ostrvu Cipru nalaze se svega samo 200 Jevreja, koji žive rastureno po različitim mestima; samo Larnaka, najveće jevrejsko naselje, broji 50 jevrejskih duša.

Sirija ima još od 2.500 godina jaku jevrejsku naseobinu. Gradovi Damask i Alepo bili su svagda središta jevrejskog života. Ali se mora konstatovati jedna čudnovata, skoro neobjašnjiva pojava, da Damask, u čijoj okolini gotovo i nema Jevreja iako je u susedstvu Palestine, ima mnogo manje Jevreja, nego nekih 400 km severno od njega ležeće Alepo, u čijoj se okolini nalaze mnogobrojne jevrejske naseobine, kao: Aintab sa 3.000, Urfa sa 370, Antokie sa 270, Kilis sa 2.000, Maraš sa 220 i Biredžik sa 50 duša. U samom Alepu, vele, žive 20.000 jevrejskih stanovnika. Trgovina je razlog, zbog kog mnogi Jevreji žive u ovom gradu, koji je komercijalno značajan. Nasuprot »Alepskoj čvoruzi« — jedna vrsta otoka na licu, koji se ovde često javlja — i kraj svih neudača ovog grada Jevreji su sačuvali ljubav prema njemu, iako ih zbog toga preziru njihova jednoverna braća u Damasku i Bagdadu.

Alepo se pominje često još u Bibliji pod imenom Aram Zabah, te je zaista najstariji jevrejski grad izvan Palestine. U Talmudu se pominje ovaj grad kao najsevernija tačka, do koje sme putovati palestinski Jevrej, a da ga ne smatraju inozemcem. Naime, u palestinskim bračnim ugovorima vazda se stipulovalo, da muž daje ženi uslovni razvod, koji onda stupa na snagu, kad on otputuje u inozemstvo. Ovakav eventualni razvod beše sredstvo, da se žena zaštiti od doživotnog udovištva u slučajevima, kad se muž ne povрати, ili kad se o njemu ništa više ne čuje. Jevrejski zakon nije smatrao mrtvim odsutnog čoveka, ma koliko godina da se o njemu nije ništa čulo.

Jevreji u Alepu žive još i danas u odvojenoj gradskoj četvrti, koja je kapijom pregrađena od ostalog grada, na kojoj je hebrejski natpis iz 1349. godine. Glavna sinagoga je vrlo stara građevina iz četvrtog veka. Ona ima više modernih dogradnja, koje su očevidno od vremena na vreme doziđivane, da bi se napravilo mesta povećanoj općini. U svakoj od ovih dogradnja drži se poseban »Minjan«. Glavna osobenost sinagoge u Alepo jeste visoka predikaonica nazvana »Sedište Elije«, do koje vode 20 stepenica, i koja se još i danas upotrebljava prilikom svečanosti Brit Milah (obrezanje). Najzanimljivija je dogradnja na zapadu sinagoge iza Aron Hakodeša, jer ovde se surevnjivo čuvaju retki kodeksi, kojima se ponose Alepovci. Jedno je slavni masoretski

kodeks iz 980. godine, pa onda tri kodeksa Pentateuhe, od kojih je najmlađi napisan 1341. godine. Povrh sinagoge nalazi se Ješibah, kojih ima mnogo u gradu. Izučavanje zakona vrši se ovde sa najvećim požrtvovanjem. Nema Jevreja u Alepo, koji ne bi svaki dan u određeno vreme došao u učionu na nauku. Mnogi i samu noć žrtvuju nauci. Sem toga ovde ima više škola Talmuda i Tore, gde se uči samo jevrejski i arapski, i jedna »Alliance« om 1869. osnovana muška i 1889. osnovana ženska škola. Odelo Jevrejaka slično je odelu urođenika; ono se sastoji iz jedne duge, crne gornje odeće, koja je obvija od glave do nogu. Moral im je veoma visok. Devojke iz škole »Alliance« nose evropsko odelo. Uopće Jevreji su u velikoj meri gostoljubivi. Evropskom Jevreju otvorena je svaka kuća. Domovi se odlikuju naročitom čistoćom. Jevreji govore arapski, hebrejski u portugalskom izgovoru i španski. Vredi pomenuti, da su Jevreji u Alepo imali poseban ritual, kog je opisao A. Berliner u svojoj knjizi »Aus meiner Bibliothek« str. 6—7. i I—IV. U ovom 800 strana debelom delu iz 1550. godine Pijutim nose arapske natpise i uz mnoge je navedena melodija, po kojoj se pevaju. — U južnoj Siriji žive Jevreji samo u nekim mestima; tako ima Beirut 3.500, Tripolis vrlo malo, Hasbeya 60 i Damask 12.000 duša. Jevreji u Damasku većinom su odveć siromašni i životare kao zanatlije; oni su: graveri, tkači, st lari, kovači i dr. Imaju više sinagoga sa vrlo starim smotuljcima Tore. Jevreji u Damasku imaju zagasitu boju kože i crnu kosu, te se i po tome razlikuju od Jevreja u Alepo sa njihovom kožom otvorene boje.

Na velikom Arapskom poluostrvu žive danas Jevreji samo u zemlji J e m e n. Ovde Jevreji žive već odavno. Njihova gatka priča, da su Jevreji došli u Jemen na 42 godine pre prvog razorenja hrama. Kad je prorok Jeremija — tako pričaju Jevreji iz Jemena — uputio svoje slavne reči Jerusolimu, da će oni, koji ostanu u opsednutom gradu, poginuti od mača, gladi i kuge, a da će samo oni ostati u životu, koji blagovremeno napuste grad, onda je 75.000 Jevreja, najotmenijih u gradu, sa svim svojim blagom ostavilo Jerusolim, da potraže sebi novu domovinu. Oni predoše preko Jordana i lutahu mesecima kroz pustinju, dok najzad ne dođoše u grad Sanu, glavni grad Jemena. Oni se nastaniše u ovoj zemlji, koja je bila plodna i slična njihovoj domovini, i osnovaše jevrejsko carstvo sa vladarom na čelu. Oni življahu srečno i zadovoljno, a kad je Esra odveo Jevreje natrag u zemlju otaca, on je poslao glasnike i Jevrejima u Jemenu, ne bi li ih sklonio na povratak i izgradnju zemlje. Ali se Jevreji Jemena osećahu tako dobro u svojoj novoj domovini, da se nehtedoše odazvati ovom pozivu.

Po istorijskim dokumentima jemenskih Jevreja, oni su sve do šestog veka živeli nesmetanim autonomnim životom. A priča se i to, da se kralj od Jemena, koji je vladao na početku po-

slednjeg stoleća, odrekao svoje neznabožačke vere i postao Jevrej. Pojava Muhameda i Muhamedanstva donela je tešku bedu Jevrejima od Jemena.

Veliko ugnjetavanje, koje su Jevreji snosili od arapskog stanovništva, izazvalo je u njima odveć rano čežnju za Mesijom. Cesto su lažne mesije izazivale među jemenskim Jevrejima veliko oduševljenje i varljive nade. Poznat je slučaj lažnog mesije u dvanaestom veku, koji je obećao jemenskim Jevrejima spasenje poput spajanja jevrejske i muhamedanske vere. Tada se jemenski Jevreji obratiše Mojsiju Maimonidesu za savet, koji im je poslao svoju čuvenu poslanicu, u kojoj ih je upozorio na lažne mesije. — U toku vremena, položaj Jevreja u Jemenu nije bio rđav, dok u XVI. veku ne izbi veliko gonjenje, koje se svršilo izgnanjem Jevreja iz jemenskog glavnog grada Sane. Jevreji iz Jemena pričaju, da je povod tome bio jedan događaj na kraljevskom dvoru. Kći kraljeva zatrudnela je od jednog zlog duha, a krivica za to bačena je na Jevreje. Kralj ih izagna iz grada i otera u jednu pustu provinciju svoga carstva, dve sedmice putovanja od Sane, gde je mnogo stotina propalo od podneblja i zaraze. Ali nekoliko godina dočnije — tako priča gatka — izbile su na kraljevskom dvoru svakojake zaraze. Savetnici kraljevi rekoše, da je to kazna jevrejskog Boga, jer je kralj izagnao Jevreje. Zato pozvaše opet Jevreje u Sanu i dadoše im besplatno mesto, gde će se nastaniti. Tada su Jevreji živeli nesmetano dugo godina. Tek u XIX. veku, usled progona od strane Arapa, počelo im se stanje bitno pogoršavati, jer su degradovani za građane druge kategorije.

Otkad je Jemen pod arapskom vlašću, stanje jevrejskog stanovništva, koje je za vreme turskog gospodstva bar tamo, gde je turski uticaj donekle bio merodavan, bilo kako-tako snošljivo, odlučno se pogoršalo. Ukupno jevrejsko stanovništvo Jemena, kog broj iznosi nekih 60.000 duša, strada od stalnih ratova arapskih plemena i usled gladi otuda. Umiranje među jemenskim Jevrejima raste u strahovitoj meri; broj naroda opada sve više usled iseljavanja, domovi im se ruše, a sinagoge su im prazne. Uz to dolazi nasilni pokušaj Arapa potonjih godina, da Jevreje Jemena pomuhamedane.

Jevreji u Jemenu smeju se samo danju baviti na trgu, a uveče moraju u svoju Geto, u tamne pećine izvan grada da se vrate. Jevreji se svakom prilikom oblažu neprilično visokim novčanim kaznama, koje se pretvaraju u zatvor, ako se ne mogu platiti. Jevreji su prisiljeni, da najpre pozdravljaju Arape, sa kojima se susretaju. U Jemenu oni ne smeju obući novo odelo. Njihove vukle preko slepih očiju moraju biti vrlo duge za razliku od Arapa. Trgovanje im je skoro sasvim zabranjeno, naprotiv zanati su im dozvoljeni, jer se jemenski Arapi u svojoj lenosti ne bave rukodelstvom. I zemljedelstvom se bave jemenski Jevreji. Na više od 300 mesta razdeljeni su onih 60.000 Jevreja.

Stalno ponižavanje od strane Arapa ipak nije bilo kadro, da demoralize Jevreje Jemena i da im snizi kulturni nivo. Većinom su visoki i vitki, i lako se razaznaju među svim Jevrejima Orienta. Sem arapski, skoro svi govore i hebrejski. Među njima gotovo i nema analfabeta, pa će sve učiniti, samo da im deca dobiju jevrejsko obrazovanje. Ali, kako su odveć siromašni, općine teško izdržavaju svoje religiozne vođe i učitelje, otuda su ovi prinudeni, da se uzgredno bave zanatom i radom. Među rabinima jemenskih Jevreja ima mnogo izvrsnih metalnih radenika i kovača, koji su naročito vešti. Pa ipak su jemenski Jevreji najučevniji među svim Jevrejima Orienta; oni su znalci Talmuda u pravom smislu reči. Svi su znatiželjni i uče vrlo lako. Njihovo izvrsno pamćenje, koje često izaziva divljenje, razvijeno je naročito time, što u čitavom Jemenu nema jevrejske štamparije, zato se jevrejske knjige moraju, uz veliki trošak, donositi iz tudine. Nestajica knjiga prisilila je pre vremena jemenske Jevreje, da uče mnogo napamet. Deca iz škole Talmuda i Tore uče često po dvadeset iz jedne knjige. Jemenski Jevreji dali su mnogo znalaca Talmuda, koji su napisali važne spise.

Središte jevrejske općine u Jemenu jeste sinagoga, nazvana »Kniss«. Ovdje se jemenski Jevreji više bave, nego u svojim sopstvenim domovima. Sana ima 27 sinagoga, koje se sastoje iz belo okrečenih prostorija bez prozora. Par crnih prostirača i mali matraci sav im je nameštaj. Što se tiče njihovih stanova, jevrejska četvrt u Sani sastoji se iz tesno zbijenih zemljanih kuća bez svake udobnosti. Nema u njima ni nameštaja, ni mesta za postelju, ni ležišta. I siromasi, i bogataši poležu uveče radi spavanja na tanak matrac, na asuru od palmova lišća, a pokrivaju se jagnjećom kožom. Kao kuhinjska oprema dovoljno je nekoliko krčaga i činija od gline i nekoliko košara. Nema ni jednog predmeta od metala ili porcelana, jelo se meša komadom drveta, a džepnim nožem oca seku se sva jela.

U porodici vlada najveća sloga, iako sa roditeljima i decom često zajedno stanuju oženjeni sinovi, babe, tašte i obudovljene ili razvedene kćeri. Otac porodice zapoveda, ali blago, i svi ga slušaju sa velikom uslužnošću. Kao kuriozum pominjemo, da je poligamija dozvoljena. I zaista, u Jemenu ima raznih muževa sa dve žene. Umešnost ruku omogućava Jevreju boravak u zemlji Jemenu. I kraj svog velikog fanatizma, Arapin trpi Jevreje u zemlji, jer mu oni prave sve predmete, koji su mu neophodni. Pita se, kako se mogao ovaj nesrećni narod, kraj svega proganjanja i nemaštine, održati sve do naših dana. Njemu je cilj života moralna snaga, a nesreća potrebno iskušenje za budući život.

Južno od zemlje Jemena, u jugozapadnom kutu Arapskog poluostrva, leži znatan pristaništni grad A den. Ovdje žive nekih 5000 Jevreja i to većinom begunci iz Jemena i malo crnih Jevreja iz Indije. Posve je prirodno, da je položaj Jevreja u ovom

engleskom trgovinskom gradu nesravnjeno bolji, nego u Jemenu. Neka je pomenuto i to, da ovde stanuje poznati kralj kave, Menahem Messa. On je mecen grada, kog i engleska vlada jako uvažava.

Mesopotamija, prede Babilonija, bila je kroz više nego tisuću godina središte jevrejskog duhovnog života. U visokim školama u Nehardei, Suri, Mata Mahseji, Pumbediti i Mehuzi cvetao je bogat religiozni život, a ni spoljašnje životne prilike nisu bile nepovoljne. Drugim abasidskim kalifom, Elmansurom, 754. godine za prestonicu uzdignuti grad Bagdad imao je od mnogo vekova jako jevrejsko stanovništvo, pa i danas stanuju među njegovim zidovima na 40.000 Jevreja. On je i danas središte jevrejskog života. Jevreji stanuju u naročitoj gradskoj četvrti, ali se smeju nastanjivati i u ostalim delovima grada. Jevrejska općina je vrlo imućna, čuvena sa svojih mnogobrojnih naučnika i sa svoje odlične organizacije. Ali Bagdad nije jedina jevrejska općina ove zemlje. Mosul kod stare Ninive, kog Jevreji starim imenom zovu »Ašur«, ima 3.000 jevrejskih duša. Jevreji, dalje, žive i u nekim drugim gradovima, kao: Diarbekru, Carmuku, Urfi, i u mnogim manjim mestima. Jevreji govore arapskim dialektom onog kraja. Žive prosto i skromno, a hrane se od zemljedelstva, vinodelstva i kulture ulja. Jevreji pograničnih oblasti nose oružje i, kao ostali stanovnici zemlje, često silaze u ravnicu radi plena.

Jevreji susednog Kurdistana jesu bakali, tržišni prodavci i ovčari. Njihovi domaći običaji i navike su odveć primitivni. Mogu se videti jevrejski ovčari, kako pred svojim šatorom muzu svoja stada, kao što su radili njihovi ocevi. Žene nose svoju dugu kosu upletenu u kiku, koja se svršava kičankom, ukrašenom zlatnicima. Jezik kurdistanski Jevreja je aramejski. Priča se, da su oni potomci nestalih deset plemena. Međutim, kurdistanski Jevreji znaju vrlo malo o svojoj prošlosti.

Severno od Kurdistana je Kavkaz. U mnogobrojnim mestima stanuju Jevreji, kojih se položaj potonjih decenija usled žive trgovine, unapređene pronadnim petrolejskim izvorima, znatno popravio. Ova je trgovina privukla ovamo različite ruske i poljske Jevreje, kojima je dozvoljeno bilo, da stvore ovde sebi egzistenciju. Interesovanje izazivaju dve grupe kavkaskih Jevreja: gruzijski i brdski Jevreji, koji ovde stanuju još od pre tisuću ili i više godina. Prvi stanuju na jugu Kavkaza i zovu se još i »Ahalzig«-Jevreji, jer im je Ahalzig bilo najstarije prebivalište. Veće naseobine ovih Jevreja su u Tiflisu, Šilvanu, Potiu i Kutaisu. Govore armenskim ili gruzijskim jezikom. Naprotiv, brdski ili »gorski« Jevreji žive na zapadnoj obali Kaspiskog mora, većinom u gradovima: Petrowsk, Derbend, Grosnji, Kuba i Bakuba. Ali glavni stan im je Baku. Njihov jezik je iranski dialekat, izmešan hebrejskim rečima. Ovde se dogodilo pre dve decenije, da je

čitavo stanovništvo Privolinsa, ruskog obalskog sela između Lenkorana i Astara, prešlo u jevrejsku veru. Ruska vlada nije bila tome protivna, niti im je stavljala kakve teškoće. Sinagoge ovih brdskih jevreja većinom su malene i četverouglaste, unutrašnjost im je vrlo prijatna. U sredini je okrugao Almemor, a nameštaj se sastoji od niskih klupa sa pomičnim, uspravnim nalonjem za one, koji se mole. Ovi pak nose visok crn ili beo astrahanski fes, a mlađa generacija imponantnu kavkasku narodnu nošnju sa redenicima i kamom. Bogoslužjenjem upravlja rabin. Ritual im je talijanski, a njihov hebrejski izgovor je sredina između sefardskog i aškenaskog. Kamec se izgovara »o«, a Holam »oi«; suglasnike pak izgovaraju kao portugalski Jevreji. Po zanimanju su mnogi trgovci i vrlo poduzetni putnici. Ali je među njima i lep broj ratara i vinogradara.

Kavkazu susedna zemlja je Persija. Ukupni broj persiskih Jevreja iznosi sada 55.000 duša, a još u Srednjem veku bilo ih je dvojinom više. Jevrejske općine postoje u prestonici Teheranu sa samo 4.000 duša; ova je općina samo 150 godina stara a mnogo starije su općine u gradovima Ispahanu, Jazdu, Kašan Mešedu, Reštu, Kasvinu, Širasu i Hamadanu. Rapidno opadanje jevrejskog stanovništva ima se svesti samo na ugnjeteno stanje Jevreja u Persiji, zbog čega su bili prisiljeni, da se iseljavaju; jer, još prošlog veka morali su Jevreji živeti u posebnoj gradskoj četvrti, smeli su ograničeno trgovati ovde sa adidarima i drogom, i mnogo su šikanirani i zlostavljani. Pravno su Jevreji bili skoro bez odbrane. Svaki Persijanac mogao je prodrati u njihov dom i uzeti, što mu se dopadne. Ako se Jevrej protivio, bio je u opasnosti, da izgubi život. S druge strane uživali su poverenje kao trgovci, a naročito su cenjeni jevrejski lekari, koji su često imali znatan uticaj. Neki su postali i imućni, ali je velika masa živela u siromaštvu i neznanju. Ni danas nisu prilike mnogo bolje. Stupanj obrazovanja Jevreja u Persiji još je vrlo nizak, pa su tamošnji Jevreji često molili svoju braću u Evropi, da im podignu škole. Otada je »Alliance Israelite«, u vezi sa »Anglo-Jewish Association«, podigla u Persiji muške i ženske škole sa velikim uspehom i povoljnim izgledom za budućnost. Ove škole vrše dobar uticaj i otada se mnogo manje čuje o kravalima i progonima Jevreja. U prestonici imaju Jevreji 14 sinagoga i svaki muškarac Jevrej redovno posećuje svakidanje bogoslužjenje.

U Afganistanu, zemlji istočno od Persije, takođe žive Jevreji, ali nit im je poznat broj, nit način života. Ruppim im cenit broj na 18.000. Oni su posrednici trgovine između Rusije i svoje domovine, zato žive većinom u severnim pograničnim gradovima. U unutrašnjost Afganistana dospelo je do danas još vrlo malo Evropljana, tako da su Jevreji jedini, koji čine vezu sa ovom zemljom. Njihov jezik je persijski dialekat, kako ga upotrebljavaju Jevreji u Persiji.

Severno otuda u Buhari sa prestonicom istog imena žive nekih 20.000 Jevreja, od toga u samoj prestonici 5.000. Mnogi putnici-ispitivači jednoglasno izveštavaju, da Jevreji Buhare čine odličan utisak svojom uglednom, imponujućom spoljašnošću, i da stoje na visokom stupnju obrazovanja. Mnogi od njih putuju u Moskvu, Pariz i London. Polovina Jevreja govori hebrejski uz persijski dialekat svih Jevreja srednje Azije. Glavna sinagoga u Buhari stara je 600 godina, sa dogradnjama iz novijeg vremena, u svakoj od njih drži se bogoslužjenje. Većina jevrejskih stanovnika imaju mnogo knjiga, poglavito na hebrejskom jeziku, ili na persijskom jeziku hebrejskim pismom: Jevreji Buhare veruju, kao i afganistanski i turkmenski Jevreji, da vode poreklo od onih deset plemena, ali su buharski Jevreji Talmudisti i na svu priliku potiču od babilonskih Jevreja. Neki od ovih Jevreja sade pamuk, neki vinovu lozu, a neki opet duhan. Mnogi su trgovci, koji na tržištu u Moskvi trampaju sagove za manufakturu i importuju indijski čaj iz Bombaja preko Batuma i Batu. Kauder izveštava u svojoj knjizi od 1900. godine: »Reisebilder«, da pedstojnik jevrejske općine stanuje u lepoj kući, koja se odlikuje velikom čistoćom. On je primio našeg izveštača u velikoj dvorani, čiji je pod bio pokriven grdnim persijskim ćilimom. Nameštaja po istočnjačkom načinu nije bilo. U njegovoj sobi za studiranje bio je evropski nameštaj: stolovi, stolice, pisači sto i dr. Od ženskih članova porodice primljen je putnik u ženskoj sobi sa druge strane dvorišta; one su čučale na podu i rasonođavale se pričanjem pripovedaka i neradom. O njihovu odnosu prema sugrađanima piše Franja pl. Schwarz u svojoj knjizi: »Turkestan«, iz 1900. godine, da su buharski Jevreji vrlo skromni i uslužni, a u svojim domovima izvanredno čisti. Oni napreduju poštenim radom, iako od vjkada stradaju pod ugnjetavanjem persijskog, pa onda arapskog, a sada usbekijskog gospodstva. Stan, u koji je stupio Jevrej, smatra se nečistim i nepodesnim za stanovanje strogog muhamedanca. Zato Jevreji moraju stanovati u posebnim gradskim četvrtima. U Buhari ni jedan Jevrej ne sme da nosi turban ili pojas, nego se opasuju uzicom i nose šubaru, čiji je oblik tačno propisan. Čudnovato je, da Jevreji, kraj sveg ugnjetavanja, uživaju potpunu slobodu vere.

Na zapadu Buhare leži K h i w a; i ovde stanuje mali broj Jevreja, ali o njima nismo mogli naći bliža izvešća.

Turkmenistan ili Transkaspija, a to je zemlja, koja graniči sa zapada Kaspijskim morem, sa severa Sibirijom, sa istoka K h i w o m i Buharom, a sa juga Afganistanom i Persijom, ima takođe u svojim ne baš mnogobrojnim gradovima na jedinjoj pruzi Krasnowodsk—Aškabad—Merw—Buhara—Samarkand nekoliko malih jevrejskih općina. Ali je broj Jevreja odveć malen. Zanimljivo je pomenuti Marani u Merwu — toj znatnoj ukr-

štajnoj tački karavanskih drumova za Persiju, Afganistan, Indiju, Kinu i Turkestan — čiji broj Adler ceni na nekoliko tisuća duša. Ali ovo nisu Marani Španije i Portugalije, nego oni XIX. veka. Pre nekih 80 godina, pod groznom vladom oca šaha Nuredina, Jevreji su ugnjetavani preko svake mere. Stavljani su pred strahovitu dilemu još iz Muhamedova vremena: Islam ili mač. Oni izabraše Islam, pošto ne imadahu prilike za iseljavanje. Ali, ma da su se spoljašnje prilagodili novoj veri, ipak nisu napustili jevrejske običaje, nego ih najsvesnije ispunjavaju. Međutim, ovo njihovo potajno Jevrejstvo dolazi do izraza samo skriveno i uz opasnost po život. Zovu ih »Yadidin«. Rusi, gospodari ove zemlje, povlašćuju Yadidine u svojim provincijama, jer se nadaju, da će na taj način uneti ruski uticaj u ove provincije.

Iz velike zemlje Turkestana imamo beležaka samo o jevrejskim naseobinama u Samarkandu. A ovde su stanovali Jevreji još pre osam vekova, pa je i njihov broj bio prede mnogo veći, nego danas. Sada je Samarkand čuven sa svoje velike trgovine pamukom, odakle se odašilje godišnje neka tri milijuna pudova, (à 16-38 kg.). Najveći deo pamučne trgovine vele da je u rukama Jevreja. U Samarkandu kažu da je i grob proroka Daniela, nad kojim je sagrađena jedna divna kapela. Predanje kazuje, da je Timur, veliki osvajač Azije (živeo je od 1336. do 1405.), video u Suri (Persija) jedan grob, u kom je pisalo, da je u njemu sahranjen prorok Daniel. On je sa svima počastima dao izneti sarkofag i preneti ga u svoju prestonicu Samarkand, gde mu je služio palatiumom. Jevreji grada ne veruju baš u ovo predanje, ali ga i ne odbacuju sasvim, zato se onde mole kao na grobu pravednika. Neki drže, da je Samarkand nova Samaria, koju su osnovali onih deset plemena posle zarobljenja Izraela od strane Salmanasara, kralja Asirije¹⁾.

1) Zbog oskudice prostora, ne možemo, na žalost, da izvršimo naš plan, te da jevrejska diaspora u zemljama Azije izade još u ovogodišnjem Almanahu. Imalo bi se još raspraviti o Jevrejima u Kohinu, Malabaru, Bne Izraelu, pa o Jevrejima u Kini, Japanu, Nizozemskoj Indiji i Javi. To ćemo produžiti u idućem Almanahu, zajedno sa opisom jevrejskog položaja u afričkim zemljama, u Australiji i Južnoj Americi.